

De uitbreiding van de Europese Unie naar het oosten: een uitdaging voor de kerken

Anne-Marie Kool

De kerkelijke situatie in Midden- en Oost-Europa is niet eenduidig. Er is geen sjabloon. De situatie in orthodoxe landen als Rusland is wezenlijk anders dan bijvoorbeeld in het rooms-katholieke Polen of het islamitische Albanië. Een grondige vergelijkende studie van de verschillende landen in Midden- en Oost-Europa is moeilijk te realiseren, ook al vanwege de vele talen. Maar ook een taalgenie zou hierbij problemen hebben, vanwege een tekort aan adequaat onderzoek. Bovendien bestaan er in deze post-communistische tijd nog steeds heel wat 'schaduwen uit het verleden', waardoor het communisme nog op velerlei wijze voortleeft. Het doel van deze uiteenzetting is de complexe situatie van verleden en heden in Midden- en Oost-Europa beter te begrijpen. Hoe beter we elkaar kennen, des te beter kunnen we elkaar aanmoedigen en helpen onze missionaire gemeenten gestalte te geven.

Schaduwen uit het verleden

De veranderingen die in Midden- en Oost-Europa sinds 1989 hebben plaatsgevonden, vereisen een duidelijke, hernieuwde afstemming in politieke, economische en antropologische zin. Men wordt geconfronteerd met een nieuw soort denken en een nieuw leven. Een belangrijke nalatenschap van het communistische verleden blijft echter als een schaduw hangen: een 'schaduw uit het verleden'. Het omgaan met het verleden moet eigenlijk nog beginnen! Besef en belijdenis van zonden zijn zaken die nog niet aan de orde zijn geweest.

Marsh Moyle, de uitgever van uitstekende onderzoeksdocumenten over de gevolgen van het communisme voor het leven van kerk en samenleving, vertelt dat hij vrienden de vraag stelde wat voor hen de belangrijkste effecten waren van het communisme op het kerkelijke en sociale leven. Hoewel het een veelsoortige groep mensen was, waren ze het over één ding eens: de belangrijkste schaduw die het communistische verleden op het heden werpt, is het gebrek aan persoonlijke verantwoordelijkheid. 'Wie is er verantwoordelijk voor mijn

welbevinden? Wie is er verantwoordelijk voor de opvoeding van mijn kinderen? Wie is er verantwoordelijk voor de omgeving waar ik woon? De staat en haar instituties. Ik kan niets doen. Ik ben een onbeduidend radertje in een grote machine. En politiek, opleiding en economie en dergelijke zijn in ieder geval niet *my business*.'

Waar velen niet geleerd hebben verantwoordelijkheid te dragen, is er sprake van een interessante 'andere kant van de medaille'. Veel predikanten hebben een soort *over-responsibility* voor de leden van de kerkgemeenschap. Veel predikanten zien zich als een 'eieren leggend wollen melkvarken'. Ze voelen zich verantwoordelijk voor andermans persoonlijke beslissingen, verhoudingen, kwaliteit van familielevens enzovoort. Ze hebben zich een soort christelijke goeroerol aangemeten. Men kan geen belangrijke levensbeslissingen nemen zonder de dominee.

Een andere schaduw uit het verleden is het gebrek aan eenheid tussen de kerken. Een effectieve strategie van de communistische regeringen was het opzettelijk zaaien van wantrouwen en tweedracht tussen de verschillende christelijke stromingen en het verspreiden van geruchten in christelijke gemeenschappen om de angst aan te wakkeren. Je wist nooit wie bereid was de regering op de hoogte te houden van jouw activiteiten. Het gevolg is dat het christendom in Midden- en Oost-Europa lijdt aan grote verdeeldheid. Er is nog een lange weg te gaan naar het herstel van de verhoudingen om het verzoeningsproces op gang te krijgen. Belangrijke stappen zijn door de Kroatische theoloog Miroslav Volf gezet, toen hij de categorieën *exclusion* en *embrace* invoerde om het probleem van het anders-zijn aan te pakken en de kerken het theologische werktuig aan te leveren om met dit proces te beginnen. Nog steeds bespeurt men de diepe angst van de mensen tegenover elkaar; het onderlinge vertrouwen ontbreekt. Ze zijn om deze reden naar binnen gericht en hebben weinig of geen contact met burens. In het missiewerk is daarom het werk op het gebied van persoonlijke relaties en betrokkenheid zeer belangrijk.

Het project *Mission in Unity* van de Wereldraad van Gereformeerde Kerken doet pogingen om in Oekraïne en Wit-Rusland de soms zeer kleine presbyteriaanse en gereformeerde groepen en ook de lutherse gelovigen nader tot elkaar te brengen. Er is op het gebied van theologische scholen sinds tien jaar een omvangrijk netwerk opgebouwd, dat op dit moment in heel Eurazië zestig tot zeventig scholen omvat. Daar kan men aan toevoegen dat er alleen al in Kiev tien protestantse theologische scholen zijn. Van een ervan weet ik dat de studiebeurs hoger is dan het salaris van een dominee of predikant.

Een derde schaduw uit het verleden is de tweespalt tussen de privé-sfeer en het openbare leven. Tijdens de communistische periode oefenden regeringen harde druk uit om het geloven en de religie binnenshuis te houden. Een gettomentaliteit was het gevolg. Het was de kerk niet toegestaan te spreken over de actuele situatie. De kerk werd als ouderwets voorgesteld, slechts iets voor 'oude vrouwen met een hoofddoek'. Deze tweespalt werd versterkt door het negentiende-eeuwse piëtisme, een vorm van spiritualiteit die zich uitte in een persoonlijke, existentiële en emotionele verhouding tot God. Het piëtisme heeft tot op de dag van vandaag een sterke invloed in Midden- en Oost-Europa. Het gevolg is dat de meerderheid van de christenen in twee van elkaar gescheiden werelden leeft.

Tegelijkertijd ziet men dat deze theologie steeds meer bekritiseerd wordt door de jongere generatie. Er wordt een sterke nadruk gelegd op de integratie van het christelijke geloof in alle levensgebieden, gegrond op een ruimere blik op God en zijn koninkrijk. Deze zienswijze versterkt de geloofwaardigheid van het christendom. De Slowaakse onderzoeker Juraj Kusnierik merkt op dat de grondige theologische reflectie op vraagstukken van kerk en samenleving soms ontbreekt: 'We hebben geen tijd om bewust hierover na te denken', maar 'we zouden een pauze moeten inlassen en deze reflectie tot prioriteit moeten maken': de herwaardering van het denken is moeilijker te realiseren en heeft meer tijd nodig dan de herwaardering van de samenleving.

Missionaire uitdagingen in het postcommunistische tijdvak

De *Wende* bracht veel nieuwe uitdagingen voor het missionaire werk van de kerk. Opeens openden zich vele deuren. Vooral in het begin van de jaren negentig legde men de nadruk op lokaal missiewerk om vooral de interne missie op orde te krijgen. In veel landen was men bezig met het terugvorderen van gebouwen van de regering. Soms is het missiewerk, zoals het opbouwen van een religieus onderwijsstelsel, aangepast aan de modellen uit het verleden, zoals in Hongarije. In Sint-Petersburg onderzoekt men in het wetenschappelijk instituut voor orthodoxe missie van dr. Vladimir Fedorov hoe men de nieuwe mogelijkheden voor religieus onderwijs in de scholen kan benutten. Velen houden zich bezig met actuele behoeften, zoals bijstandverlening aan drugs- en drankverslaafden, die in Hongarije, bijvoorbeeld meer dan tien procent van de bevolking uitmaken. Vorig jaar organiseerde de kleine Poolse gereformeerde kerk een conferentie met als thema hoe het 'getto' te ontstijgen en getuigenis van Jezus Christus af te leggen in de Poolse maatschappij. Roemeense en Bulgaarse protestanten hebben een missieschool opgebouwd om studenten op te leiden voor christelijk missiewerk onder moslims. Lang-

zamerhand worden ook stappen gezet om de externe missie (weer) op poten te zetten. In Hongarije zijn de toenmalige Hongaarse takken van de Leipziger en Liebenzeller missie heropgericht. Een Hongaars echtpaar heeft drie jaar missiewerk verricht in India. Poolse baptisten zonden de eerste missionarissen naar Kazachstan; zij werden gedurende de lange treinreizen opgeleid. Sinds 1998 ondernemen Oekraïense baptisten in de winter missie-expedities naar Noord-Siberië, in oude Russische legervrachtwagens.

Ik wil me in dit stuk beperken tot enkele belangrijke missionaire uitdagingen. Een van die uitdagingen is de manier waarop de identiteit van de kerk verrijkt zou kunnen worden met de 'verborgen' leden, die zich officieel beschouwen als gereformeerd of luthers, maar geen formele contacten onderhouden met de kerk. Een andere uitdaging is de vraag hoe de missionaire hulp voor minderheden vorm moet worden gegeven, vooral voor de Roma-bevolking, de Europese *outcasts*.

De volkstelling van februari 2000 in Hongarije heeft een interessant fenomeen aan het licht gebracht. Traditioneel gezien was de religieuze demografie als volgt: 21 procent gereformeerd, 68 procent rooms-katholiek en 4 procent luthers. De uitslag van de volkstelling in 2000 was: 16 procent gereformeerd, 59 procent rooms-katholiek en 3 procent luthers. Algemeen geaccepteerde statistieken wijzen erop, dat 12 tot 13 procent van de bevolking min of meer regelmatig een kerkdienst bezoekt. Daarnaast is er nog een groep die alleen op kerkelijke feestdagen in de kerk komt. Istvan Szabo, de nieuwe gereformeerde bisschop in Boedapest, zei in zijn nieuwe program dat de kerk als het ware van de één miljoen mensen die zich als gereformeerd beschouwen, een uitnodiging heeft gekregen.

De godsdienstsocioloog Miklos Tomka benadrukt dat er in algemene zin een groei van een anti-institutionele houding te zien is. Ook het prestige van de kerk is afgenomen, maar nog steeds is het vertrouwen in de kerken hoog in vergelijking met andere instituties. De kerksocioloog Sandor Fazakas spreekt niet alleen van een 'emigratie' van leden naar de rand van de kerk of in kerkloosheid, maar ook van een 'erosie vanuit het centrum'. Voor hem betekent dat dat de kerk voor velen slechts een instituut is waar alleen maar verlangd wordt te gaan zitten en te luisteren naar grote denkbeelden. Een dergelijke gemeente wordt niet zozeer gekenschetst door een beleving van liefde en gemeenschappelijkheid, maar veeleer door een gelijkenis met een schoolklas. De missionaire uitdaging is samen te vatten als de manier waarop we momenteel het christelijke geloof kunnen laten zien aan postmoderne, gesecculariseerde Midden- en Oost-Europeanen. Verder onderzoek is noodzakelijk om inzicht te krijgen in de vraag in

hoeverre deze resultaten ook geldig zijn voor andere historische kerken van Midden- en Oost-Europa. Volgens mij is de vraag of er sprake is van passieve dan wel actieve kerkleden, een groeiende algemene uitdaging voor veel protestantse kerken in Europa, misschien iets minder urgent voor de rooms-katholieke kerk, en nog minder voor de orthodoxe kerken. Maar ook daar is de vraag of het christelijke geloof van invloed is op een veranderende levenswijze, of dat het alleen een formele plicht is.

Sinds de *Wende* heeft een massieve 'invasie' plaatsgevonden van Angelsaksische missionarissen, die soms zonder achtergrondkennis van taal en cultuur naar Oost-Europa kwamen, in de overtuiging dat ze 'Jezus moeten brengen'. Maar sinds vele eeuwen hebben miljoenen mensen in Midden- en Oost-Europa Jezus aanbeden. Miroslav Volf herinnert ons eraan dat het eerder nodig is 'het aangezicht van Jezus te wassen ... vervuild niet alleen door communistische propaganda, maar ook door de vele compromissen van onze kerken'.

Davor Peterlin ziet dat veel westerse christenen de foutieve veronderstelling zijn toegedaan dat in de periode van het communisme in de voormalige Oost-Europese landen het christelijke getuigenis geheel opgehouden was en dat men denkt dat het niet alleen nodig is gemeenten op te zetten, maar een werkelijke schepping van een christelijke cultuur *ex nihilo*. Peterlin constateert dat eerder het tegendeel waar is: 'De genoemde landen zijn vandaag aan de dag minstens zo christelijk als de meeste westerse landen, als ze al niet christelijker zijn.'

Een tweede missionaire uitdaging zijn de etnische minderheden in Midden- en Oost-Europa. Van de meer dan vierhonderd miljoen inwoners behoort circa een vijfde tot een minderheidsgroep binnen het eigen land. Er zijn honderd minderheidsgroepen met meer dan honderdduizend mensen, of minstens één procent van de bevolking, in meer dan 31 gevallen meer dan een miljoen mensen of vijf procent van de bevolking. De Roma-populatie wordt geschat op zes miljoen. De Wereldraad van Kerken noemt het 'een kleine, maar opvallende minderheid'. Alleen al in Hongarije schat men de Roma-bevolking op zeshonderdduizend; dat betekent zes procent van de bevolking. Officiële statistieken laten beduidend lagere cijfers zien.

Sinds 1985 heeft de gereformeerde kerk in Hongarije een officiële bijstandsdienst voor de Roma-bevolking. Antal Hadházy, lange tijd hoofd van deze dienst, ziet het als een belangrijk doel 'de perspectieven voor de meerderheid van de samenleving te veranderen', om het samenleven met de Roma-bevolking harmonieuzer te maken. Zijn ervaring is dat maatschappelijke vooroordelen het moeilijkste deel van zijn dienst uitmaken.

Ferenc Szücs is een van de weinigen die benadrukken dat de missionaire roeping van de kerk zich moet richten op de Roma. Hij is van mening dat deze uitdaging behoefte heeft aan reflectie op verschillende terreinen, het opzetten van nieuwe missieafdelingen en het werkstelligen van veranderingen vanuit het interculturele oogpunt, omdat 'de Hongaars gereformeerde traditie het minst een aanknopingspunt heeft met de cultuur en mentaliteit van de Roma-bevolking'. Dit proces zou in het beste geval 'de in slaap gesukkeld volkskerk wakker schudden'. Hij voegt eraan toe dat dat waarschijnlijk de grootste missionaire uitdaging van de eenentwintigste eeuw is, op een terrein dat zonder participatie van de kerk 'tikt als een sociale bom boven ons hoofd met moeilijk in te schatten consequenties'. Het biedt een mooie mogelijkheid om 'de integrerende kracht van het evangelie' te testen in hoeverre 'het invloed kan uitoefenen op het even moeilijke integratieproces in de eenentwintigste eeuw'.

De Kroatische theoloog Peter Kuzmic waarschuwt voor de verleiding die nationale kerken – vooral de orthodoxe in een aantal Sovjetrepublieken, Roemenië, Bulgarije, Servië en de rooms-katholieke in Polen, Hongarije en Kroatië – zullen voelen om hun monopolistische positie op het religieuze leven terug te winnen. De kerken hebben de rechtmatige erkenning gekregen dat zij uit historisch oogpunt een bevolkingsgroep hebben behoed, en ook voor hun rol in de oppositie tijdens de communistische periode hebben ze erkenning gekregen. Aan de andere kant worden de democratische processen in veel Midden- en Oost-Europese landen bedreigd door een verschuiving 'van totalitarisme naar een stammenconflict'. Kuzmic beweert dat in deze landen het behoren tot een nationale kerk minder een kwestie is van theologische overtuiging en loyaliteit tegenover Christus, maar meer een kwestie van patriottisme en *bona fide* staatsburgerschap. Naar mijn mening is het vooral in dit opzicht belangrijk internationale en interkerkelijke contacten tussen de Midden- en Oost-Europese landen te onderhouden. Later meer daarover.

Een vierde missionaire uitdaging voor de kerken in Midden- en Oost-Europa is de heroverweging van missionaire en diaconale structuren van de kerk. In Hongarije is men zojuist begonnen met de reflectie op deze structurele vraagstukken. Ferenc Szücs spreekt in dit opzicht over een taboethema: 'Mogen we van een kerkmodel dat op de bijbelse en reformatorische gemeenschap gebouwd is, dromen en spreken?' Volgens hem kan een structurele verandering nooit een doel op zichzelf zijn; ze kan alleen een rol spelen als het gaat om het bepalen van een missiestrategie voor gemeente- en kerkopbouw. De 'ontnuchterende ervaring' van de periode na de *Wende* heeft laten zien

dat de kerken hetzelfde zijn gebleven als vóór de val van de Muur, en dat de rol ervan in de samenleving klein is gebleven.

Volgens Kuzmic is het een van de centrale en zeer dringende opgaven voor Oost- en West-Europa een missionaire kerkleer nieuw op te kunnen bouwen, om weer te ontdekken wat Lesslie Newbigin het 'missionaire karakter van de geloofsgemeenschap' heeft genoemd. Hij benadrukt dat 'de kerk een plek zou moeten zijn waar haar leden opleiding, ondersteuning en voeding krijgen om hun deel van de priesterlijke dienst te kunnen uitoefenen. De preek en het onderwijs in de gemeente zouden zo moeten zijn, dat het voor de leden mogelijk is hun wereldse problemen vanuit het perspectief van het christelijke geloof te overdenken.' Er bestaat een groeiende interesse voor het overdenken van vragen omtrent evangelie en cultuur binnen het kader van een nieuwe missionaire kerkleer die naar het voorbeeld van *The Gospel and our Culture Network* van Darrell Guder en anderen in de Verenigde Staten gevormd is.

Met betrekking tot de diaconale structuren van de kerken is te zien dat de verantwoordelijkheid vaak op institutioneel niveau ligt, en minder op lokaal niveau, bij de kerkgemeente. De kerk heeft bejaardentehuizen, huizen voor gehandicapten en dergelijke in eigen dom. Soms worden deze instituten gezien als een oplossing voor een plaatselijk probleem. Vaak zijn ze nog een erfenis uit het verleden en indirect een obstakel om het evangelie geloofwaardig in woord en daad naar voren te brengen.

Oriëntatie op mogelijke respons: binnen en buiten de regio

Sinds de *Wende* heeft de Hongaarse maatschappij hoge verwachtingen van de kerk. Dat was ook het geval in veel andere landen in Midden- en Oost-Europa. De communisten hield men soms verantwoordelijk voor alle fouten. Men verwachtte dat de kerk het medicijn had tegen alle sociale ziekten van het land. Velen gingen ervan uit dat de christelijke scholen en opleidingen meteen een gedisciplineerde, vlijtige en eerlijkere bevolking konden vormen. Het was zeker een uitdaging voor de kerken, een *kairos*, maar de kerk was niet bij machte adequaat te reageren. Ze was niet goed voorbereid. In de kerk ontbrak het aan goed opgeleide mensen om de mogelijkheden optimaal te gebruiken.

De rooms-katholieke godsdienstsocioloog Miklos Tomka spreekt in *Ontwaking 1998*, zijn studie van de religieuze situatie in Midden- en Oost-Europa, over de nieuwe tijd die met het einde van het communisme voor de christelijke kerken is aangebroken. Op welke manier deze tijd echter gestalte krijgt, daarin verschillen de meningen van de afzonderlijke landen en de desbetreffende kerken. Ook de mogelijke wegen die de kerken willen inslaan, zijn verschillend.

Afgezien van een eerste mogelijkheid, die van een terugkeer naar, en herstel van de situatie van vóór de communistische periode – een soort nostalgie – bestaat er de mogelijkheid gebruik te maken van de ervaringen van die westerse kerken, die al weten wat het betekent in liberaal pluralistische landen te leven. Hij benadrukt dat men misschien vooral van de fouten van deze kerken zou moeten leren, omdat de positie van de grote christelijke kerken juist in West-Europa niet al te rooskleurig is. Peter L. Berger noemt West-Europa 'het kerkelijke rampgebied'. De derde, interessante optie is dat verantwoordelijken van de kerk de 'lessen' uit de communistische tijd gebruiken om niet alleen voor de eigen kerken, maar ook voor de complete christenheid een oplossing te vinden. Het rooms-katholieke onderzoeksproject *Ontwaking 1998. God na het communisme* loopt in tien postcommunistische landen. De onderzoekers vroegen zich meermaals af of 'de kerken in Midden- en Oost-Europa de oude structuren niet te snel opnieuw hebben opgebouwd, in plaats van te zoeken naar radicaal nieuwe verhoudingen'. Tomka benadrukt dat het na een decennialange gettosituatie belangrijk is dat deze kerken zich niet alleen op het Westen oriënteren, maar ook onder elkaar in Midden- en Oost-Europa en binnen de eigen landen de contacten verdiepen. Naar mijn ervaring hebben veel kerken in Midden- en Oost-Europa de laatste decennia de eerste twee opties uitgeprobeerd. Sinds twee of drie jaar is men bezig met de derde en moeilijkste optie.

Als een poging om het partnerschap onder tweehonderd evangelische missieorganisaties die in postcommunistische landen missionair actief zijn, aan te moedigen, organiseerde het Comité voor Wereldevangelisatie in Lausanne in 1991 een conferentie met als thema 'Evangelisatie in de postmarxistische context'. Er werd een strategie met zes grondbeginselen voor missieorganisaties uitgewerkt om te voorkomen dat men onafhankelijk van elkaar te werk zou gaan. De focus van de strategie was kerk en missiewerk in staat te stellen de bevolking van het eigen land te evangeliseren. Helaas zijn deze grondbeginselen alleen in het Duitse taalgebied gepubliceerd. Als deze richtlijnen meer door Angelsaksische groepen in de praktijk zouden zijn gebracht, was het misschien makkelijker geweest partnerschap en samenwerking tussen historische kerken en deze organisaties te bevorderen.

In 1992 riep de lutherse missiewetenschapper James Scherer de westerse kerken op veel betekenisvollere missiehulp aan te bieden, omdat naar zijn mening de protestantse kerken het minst waren voorbereid op de nieuwe situatie. Hier ben ik het helemaal mee eens. Maar na de val van de Muur werd veel diaconale hulp geboden door vooral Zwitserse, Duitse en Nederlandse kerken. Gelet op de moeilijke economische situatie was dat ook heel belangrijk. Wat missiewerk en

evangelisatie betreft, is het altijd belangrijk de kerken in het Oosten in staat te stellen het eigen werk in woord en daad te kunnen doen. Ik denk bijvoorbeeld aan een initiatief van protestantse kerken in Midden-Europa om hulp te bieden bij het missiewerk onder de Roma. Veel westerse protestantse kerken onderhouden oecumenische contacten in Midden- en Oost-Europa van voor de *Wende*. Enkele kerken reageerden op de nieuwe situatie echter met een isolerende en defensieve houding, soms zelfs met een rechtstreeks antioecumenische houding. De protestantse kerken is er veel aan gelegen in officiële partnerverbanden te werken. Daar ben ik het eveneens volledig mee eens. Misschien wordt niet altijd door iedereen begrepen hoe groot de kloof was en is tussen de officiële kerkleiding en het geestelijke leven aan de basis, zoals in kerkelijke gemeenschappen, waar missiewerk het allerbelangrijkste is. Op dit niveau zien we soms een geestelijk re-veil.

De rooms-katholieke kerk was relatief beter voorbereid. Paus Johannes Paulus II riep in 1991 een synode bijeen om een strategie voor Europa op te stellen. De verklaring van het Vaticaan *Ut testes simus Christi qui nos liberavit* (dat we getuigen van Christus mogen zijn, die ons bevrijd heeft) sprak van de diepere oorzaken van de val van het communisme. De 'grote antropologische fout' van het marxisme was dat mensen gereduceerd werden tot hun materiële en economische dimensies. De schadelijke effecten van deze foutieve en beperkte visie is in de harten van de mensen gebleven, zelfs na de omwenteling. Het gedrag en de manier van denken zijn soms niet veranderd. Ze leven nog steeds alleen voor 'het bevredigen van directe wensen en het verkrijgen van economische zekerheid'. De verklaring biedt grondbeginselen en voorstellen om een nieuw Europa op te bouwen.

Perspectieven: de respons

De Kroatische theoloog Miroslav Volv komt op grond van zijn ervaringen in Midden-Europa tot de slotsom dat er een 'storende afwezigheid' bestaat van pogingen om centraal theologische overtuigingen over verzoening te verbinden met de sociale verantwoordelijkheid van de kerk. Hij brengt dit in verband met het feit dat sociale vraagstukken losgemaakt zijn van de verzoeningsboodschap. Deze piëtistische reductie leidt tot een situatie waarin 'verzoening een theologische en persoonlijke betekenis heeft, maar geen verdere sociale'. Met andere woorden: de leer van de verzoening is gereduceerd tot een 'verzoening van de ziel met God'. Mensen worden gezien als zondaars van God; ze worden opgeroepen schuld te bekennen en ontvangen vergeving en een nieuw leven in Christus.

Volv stelt vast dat de 'noodlottige stap' komt wanneer deze centrale

leer verbonden wordt met 'een bijna exclusieve benadrukking van de persoonlijke moraal, gezien als een ethische consequentie van de verzoening van een persoon met God, en met een grondige apolitieke houding, gebaseerd op de overtuiging dat kerk en staat verschillende autoriteitsdomeinen zijn'. De genoemde 'noodlottige stap' heeft betrekking op het scheiden van privaat en publiek leven, waarin de verzoening in Christus alleen behoort tot de wereld die privaat is, en niet tot het publieke gebied.

Volgens Volv leidt deze situatie ertoe dat de kerken geen middelen hebben in de omgang met conflicten. Ze vinden het moeilijk te helpen en verzoening te bevorderen. Het is duidelijk dat er behoefte aan is de sociale betekenis van verzoening te onderzoeken. Vooral vanuit zijn ervaring met het conflict op de Balkan en de opzettelijke strategie van 'verdeel en heers' tijdens de communistische tijd benadrukt Volv dat de toekomst van de gehele wereld ervan afhangt hoe wij met etnische, religieuze en geslachtelijke verschillen omgaan.

Binnen de kerk bestaan veel verborgen conflicten. Er zijn diepe kloven tussen de tradities. Spanningen zijn vooral groot tussen kerkleiding en de basis. Vele zijn geworteld in het verleden. Vanwege het onverwerkte verleden is het belangrijk de van Christus verkregen en ervaren verzoening te vertalen in een sociale verzoening onder elkaar. De etnische spanningen tussen bijvoorbeeld de Hongaren en de Roma-minderheid, de Slowaken en Hongaren, de Serven en Albaniërs en anderen kunnen alleen overwonnen worden als de kerk onderwijst, predikt en in de praktijk brengt dat in Christus een nieuwe samenleving is en wordt geschapen. Het is een verzoende en verzoenende samenleving, die het diepe wantrouwen overwinnen kan. Men kan bijvoorbeeld veel leren van het verzoeningsproces in Zuid-Afrika. De gemeenten zouden onderwezen moeten worden in het interculturele karakter van de heilige Schrift. Voor veel van mijn studenten is het een ontdekking de Bijbel vanuit een missionair zicht aandachtig te lezen. Bijvoorbeeld de manier waarop de nieuwtestamentische kerk stapsgewijs in de Griekse cultuur gegroeid is.

Met betrekking tot een nieuw oecumenisch paradigma voor missiewerk spreekt de Zuid-Afrikaanse missiedeskundige David J. Bosch over het dringende belang van het opstellen van een leken-theologie. Hij benadrukt dat leken niet opgeleid zouden moeten worden tot 'mini-pastoor', maar hun diensten zouden moeten worden aangeboden in het dagelijkse leven van de christelijke gemeenschap in 'winkels, dorpen, boerderijen, steden, schoolklassen, huizen, advocatenkantoren, in psychische hulpverlening, politiek, staatskunst en vrije tijd'. In de laatste jaren groeit langzaam het inzicht dat de sterk op pastoor en dominee georiënteerde gemeenten zouden moeten ver-

anderen en meer aandacht zouden moeten schenken aan het algemene priesterschap van alle gelovigen. Bij deze moeizame arbeid zijn vooral de vrouwen zeer actief. Zo heeft de Hongaarse gereformeerde vrouwenbond in 2002 een opleidingsprogramma opgezet voor missionair bijbellezen in kleine groepen.

Jonge dominees en pastores ontmoeten elkaar om van elkaar te leren, hoe bijvoorbeeld zich voor te bereiden op werk in grootstedelijke gebieden. Heel belangrijk zijn de vragen over de wijze waarop kerkleden grotere verantwoordelijkheid kunnen dragen voor elkaar, en hoe ze een getuigenis zouden kunnen zijn op de 'marktplaats', hoe ze in het dagelijkse leven leren Christus te weerspiegelen in een geloofwaardige levensstijl, hoe het evangelie zich verhoudt tot vraagstukken op het gebied van onderwijs, tijdsplanning, gezondheid, angst, conflictbeheersing en dergelijke. Deze initiatieven vinden soms nog tamelijk onafhankelijk van elkaar plaats. De missiestructuren van de kerk zijn nog niet zo ontwikkeld dat zij dit werk kunnen ondersteunen en uitwisseling van ervaringen kunnen bevorderen.

Het geestelijk leven van de kerken in Midden- en Oost-Europa wordt in grote lijnen door twee soorten spiritualiteit gekenmerkt: een spiritualiteit die gericht is op het hiernamaals en een spiritualiteit die gericht is op het nu. De eerste spiritualiteit is een 'wereldvreemde' spiritualiteit, naar binnen gericht. De tweede kan men misschien kenmerken als wereldlijk, praktiserend in het dagelijkse leven: 'Ik ben religieus op mijn eigen manier'. David J. Bosch benadrukt het belang van het beoefenen van een *spirituality of the road*, een spiritualiteit die verbonden is met het dagelijks leven, maar ook een naar binnen gerichte betrokkenheid tot Christus laat zien. We kunnen niet doorgeven wat we niet hebben ontvangen. De aantonnende wijs gaat voor de gebiedende wijs. Rust en gebed gaan voor activiteit. De sabbat is de eerste dag van de week.

Na de val van de Muur zijn veel deuren opengegaan. Een nieuwe kakofonie van informatie karakteriseerde ook de cultuur, de samenleving, de families van de Midden- en Oost-Europese landen. Het is voor de kerk een grote uitdaging zich in het midden van de hectische tijd van na de *Wende*, met de vele verschillende mogelijkheden en de daarmee soms gepaard gaande onrustige levensstijl, in te stellen op Gods tijdsopvatting en regelmatig sabbatsmomenten in te bouwen in het dagelijks leven om zich dagelijks en wekelijks op de heilige Drieduidigheid te oriënteren. Sabbatsmomenten behoren tot het centrum van onze spiritualiteit. Na de *Wende* is de *chronos* krachtig in ons leven gedrongen met zijn eigen terminologie: deadline, effectiviteit, rentabiliteit enzovoorts, en hij strijdt met *kairos*, de door God gegeven tijd.

Een 'spiritualiteit van de weg', een verantwoordelijkheid voor de afzonderlijke leden van de kerk en voor de kerkgemeenschap als geheel zou een missionair leven op de 'marktplaats' moeten ondersteunen. Deze spiritualiteit helpt ons het centrum van ons leven dagelijks te hernieuwen en te verzorgen door Gods woord en zijn Geest en te begrijpen dat wij voor God heel belangrijk zijn, dat wij een eigen verantwoordelijkheid opgelegd hebben gekregen 'de aarde te bewonen' en in ons professionele leven een helder christen te zijn. Onze waarde is niet een afgeleide van ons werk – een heel belangrijk kenmerk van de communistische tijd – maar van onze schepping door God.

Juist dit persoonlijke 'wandelen' met Christus, deze 'spiritualiteit van de weg' omvat alle gebieden van ons familie- en beroepsleven, en staat tegelijkertijd in het hiernamaals en in het hier en nu. Het is een spiritualiteit met een individueel en een gemeenschappelijk perspectief.

Een kerk waarvan het centrum voortdurend door de heilige Geest vernieuwd wordt, is een ondersteunende en zorgende gemeenschap voor hen die op de 'marktplaats' dienen. De preek verbindt het woord van God met de vraagstukken die de gemeenteleden in het dagelijks leven tegenkomen, iets wat niet was toegestaan tijdens het communisme. In aanbidding verkrijgen ze de perspectieven die God biedt in hun levensstrijd.

Samenwerking in creatieve partnerschappen

De kerken van Midden- en Oost-Europa houden zich in meer of mindere mate bezig met missionaire uitdagingen in alle vier de genoemde werkvelden in een ander land en een andere cultuur, maar ook wordt voorzichtig een begin gemaakt met de uitdaging de minderheden in eigen land serieus te nemen. De situatie van minderheden buiten de eigen grenzen is een bijkomend, complex vraagstuk, waarvoor men nog naar antwoorden zoekt; bijvoorbeeld met betrekking tot de Hongaarse gereformeerden in Kroatië. Een moeilijke uitdaging is ook die in het eigen land en 'identieke' cultuur. Bij alle vier de werkvelden is het belangrijk de lessen van het vroegere naar buiten gerichte missiewerk serieus te nemen, omdat het wezen van de missie de communicatie van het evangelie is, die culturele, religieuze, sociale en taalkundige grenzen overstijgt.

In de laatste decennia zijn door de schaduwen uit het verleden, door splitsingen binnen de kerken en tussen de kerken, de missionaire uitdagingen bemoeilijkt. Vaak zijn de officiële oecumenische verbanden voor partnerschap op nationaal niveau niet in staat de diepe kloven te overwinnen. Niet-kerkelijke mensen zien vaak de onenigheid en strijd binnen de kerk en krijgen niet meer het voorbeeld geboden van de kerkelijke naastenliefde. Verwerking van het verleden is een zeer lang

proces. Vandaar dat ik het zeer belangrijk vind dat in het theologisch onderwijs en in de praktische opleiding kerkleden het oecumenische perspectief serieus nemen.

Mijn ervaring is dat het zeer belangrijk is studenten door praktijkervaring in de vorm van stage in contact te brengen met bijvoorbeeld stadsmisssiewerk, zoals bij de Roma. Tevens zijn zulke stages een grote hulp bij het wegnemen van vooroordelen. Ook is het belangrijk hen actief te laten deelnemen aan interkerkelijke en internationale, interculturele onderwijservaringen.

Om de kerken in Midden- en Oost-Europa te helpen antwoorden te vinden op de missionaire vraagstukken zijn internationale partnerschappen zeer belangrijk. Ik denk ten eerste aan verdieping van de contacten tussen Oost en West, niet alleen in materiële zin, maar ook in geestelijke zin. Zeer belangrijk vind ik het scheppen van de mogelijkheden tot uitwisseling en wederzijdse kennismaking binnen Midden- en Oost-Europa. De missionaire uitdagingen lijken in veel opzichten op elkaar.

Ten slotte wil ik ook het belang van Oost-Zuidcontacten noemen. Volgens de Schotse missiedeskundige Andrew F. Walls is het meest vitale deel van het christendom niet in het Westen te vinden, maar in het Zuiden, in niet-westerse gebieden. Theologische vervolgopleidingen, stages en dergelijke in niet-westerse kerken zouden de Midden- en Oost-Europese kerken kunnen helpen de wereldwijde christelijke familie beter te leren kennen en van elkaar te leren.

De Europese Unie breidt zich uit naar het oosten. Europa verandert snel. Midden- en Oost-Europa bevinden zich in een overgangsfase. Er zijn vele uitdagingen voor de kerken. Veel ingewikkelde vragen dringen zich op. De Hongaars lutherse theoloog Karoly Hafenscher herinnert ons eraan dat degenen die zich vandaag met Europese vraagstukken bezighouden, omgeven zijn door een wirwar aan artikelen, studies en boeken. Daarover zegt hij: 'In deze hopeloos storende veelvoud helpt Hij onze vragen te vereenvoudigen en helpt Hij ons onze tradities, onze plichten met speciale, christelijke perspectieven te waarderen, te bewaren, te behouden, door te geven en te verrijken.' Daarmee legt hij ons de enige mogelijke respons van de kerk in Midden- en Oost-Europa op de postcommunismatische uitdaging in de mond. Met betrekking tot de toetreding tot de Europese Unie: 'Vooral niet isoleren, vooral niet wegtrekken in een heilige exodus, maar samen met Jezus de stad, het continent binnentrekken.'

Uit het Duits vertaald door Henning Dalhuisen

∞ Prof. dr. **Anne-Marie Kool** is directeur van het *Protestant Institute for Mission Studies* te Boedapest, Hongarije. Dit artikel is een bewerking van een referaat dat zij op 4 maart 2004 in Frenzwegen heeft gehouden.